

JAN PRŮCHA

Andragogický výzkum

PEDAGOGIKA

***What can be measured can be compared, and what
can be compared can more easily be managed.***

(Andreas Fejes, Erik Nylander, 2013)

JAN PRŮCHA

Andragogický výzkum

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována ani šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

prof. PhDr. Jan Průcha, DrSc.

ANDRAGOGICKÝ VÝZKUM

TIRÁŽ TIŠTĚNÉ PUBLIKACE:

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 5587. publikaci

Odpovědný redaktor Zdeněk Kubín
Sazba a zlom Antonín Plicka
Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka
Počet stran 152
Vydání 1., 2014

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2014
Cover Photo © fotobanka allphoto

ISBN 978-80-247-5232-7

ELEKTRONICKÉ PUBLIKACE:

ISBN 978-80-247-9341-2 (ve formátu PDF)
ISBN 978-80-247-9342-9 (ve formátu EPUB)

Obsah

Úvod	7
Účel publikace	7
Charakter publikace	8
Hlavní zdroje publikace	8
1. Andragogická edukační realita jako předmět výzkumu	11
1.1 Potřebnost výzkumu v andragogice	11
1.2 Pojem andragogický výzkum	14
Charakteristiky pojmu „andragogický výzkum“	15
1.3 Předmět andragogického výzkumu	16
1.4 Andragogická realita a andragogické edukační procesy	17
Co vytváří andragogickou edukační realitu?	19
1.5 Základní typy učení a vzdělávání dospělých	21
(A) Učení dospělých ve formálním vzdělávání	22
(B) Učení dospělých v neformálním vzdělávání	23
(C) Informální učení (vzdělávání)	24
2. Výzkumné pole andragogiky	26
2.1 Andragogické makroprostředí edukace dospělých	26
Legislativní makroprostředí edukace dospělých	28
Geografické makroprostředí edukace dospělých	29
Demografické makroprostředí edukace dospělých	30
2.2 Andragogické edukační procesy	31
Vstupní determinanty andragogických edukačních procesů	32
Motivace subjektů ke vzdělávání	33
Motivační prostředky	34
Zájem o vzdělávání	35
Vzdělávací potřeby	36
Vzdělávací potřeby individuálních subjektů	37
Vzdělávací potřeby profesních skupin	39
Vzdělávací potřeby hodnocené zaměstnavateli	42
Vzdělávací potřeby z hlediska kvalifikačních požadavků	45
Vzdělávací potřeby odrážející se ve spolupráci vysokých škol a podniků	47
Volba vzdělávací dráhy / profesního zaměření	47
Příležitosti ke vzdělávání pro dospělé	51
Procesuální determinanty andragogických edukačních procesů	53

Styly a strategie učení dospělých	55
Elektronické učení – nový fenomén ve vzdělávání dospělých	57
Mezigenerační učení	61
Učení dospělých ve formálních, neformálních a informálních edukačních procesech	63
Výzkumy formálního a neformálního vzdělávání dospělých	65
Výzkumy informálního učení/vzdělávání dospělých	70
Další profesní vzdělávání dospělých	76
Podnikové učení a vzdělávání dospělých	79
Organizační učení a vzdělávání dospělých	81
Organizační klima pracoviště	83
2.3 Výzkumy efektivity andragogických edukačních procesů	84
Koncepty efektivity vzdělávání dospělých	86
Skepsy o postulovaných efektech dalšího vzdělávání dospělých a výzkumné nálezy potvrzující efekty	91
2.4 Výzkumy úrovně vzdělanosti dospělých	95
2.5 Sebereflexe andragogiky jako předmět výzkumu	97
3. Metody pro andragogický výzkum	100
3.1 Druhy a funkce výzkumu	102
Legislativní vymezení výzkumu a hodnocení jeho výsledků	104
3.2 Základní paradigmaty: kvantitativní a kvalitativní metodologie	105
3.3 Validita, reliabilita, reprezentativita	109
3.4 Které metody jsou k dispozici pro aplikace	111
Pozorování	112
Dotazování	114
Dotazník	114
Sémantický diferenciál	118
SWOT analýza	119
Rozhovor	120
Experiment	123
4. Infrastruktura andragogického výzkumu	127
4.1 Situace andragogického výzkumu v České republice	127
4.2 Situace andragogického výzkumu v zahraničí	129
Centra andragogického výzkumu	129
Vědecké asociace andragogického výzkumu	130
Informační zdroje o andragogickém výzkumu	132
Literatura	136
Seznam rámců	145
Jmenný rejstřík	147
Věcný rejstřík	150

Úvod

Účel publikace

Tato publikace má teoretický charakter, avšak praktický účel. Po stránce teoretické chce objasnit, co je (resp. mělo by být) předmětem andragogického výzkumu, a popsat, které přístupy a metody jsou k tomu vhodné. Praktický účel publikace spočívá v tom, že poskytuje informace a návody těm, kdo plánují provádět nějaký andragogický výzkum nebo používají výsledky výzkumu ve své práci či chtějí prostě rozumět tomu, jak se výzkum připravuje a provádí. Publikace je určena hlavně těmto uživatelům:

- ❑ **Studentům** v andragogických, pedagogických a jiných studijních oborech na vysokých školách a vyšších odborných školách, kteří se potřebují vyznat v tom, jak se zkoumají problémy učení a vzdělávání dospělých a hodlají provádět některé výzkumy v rámci svých bakalářských, diplomových, seminárních a jiných prací.
- ❑ **Doktorandům** a jiným studujícím v různých formách postgraduálního studia, kteří pro své dizertační a jiné práce potřebují znát a případně aplikovat nějaké metody andragogického výzkumu.
- ❑ **Andragogům**, kteří vyučují na vysokých školách a vyšších odborných školách a mají svým studentům objasňovat, jak se vytvářejí a o co se opírají andragogické poznatky a teorie.
- ❑ **Lektorům, školitelům, koučům, manažerům vzdělávání** a jiným profesionálům působícím v podnikových, zájmových či jiných kurzech a školeních pro vzdělávání dospělých, kteří potřebují chápat a využívat metody andragogického výzkumu.

Vznik této publikace byl vyvolán praktickou potřebou. Během svého desetiletého působení v roli externího učitele na Katedře andragogiky a personálního řízení Filozofické fakulty UK, lektora vzdělávání dospělých v několika českých a mezinárodních firmách a také při konzultacích pro studenty a doktorandy různých fakult, jsem opakovaně shledával stejnou skutečnost: Výzkum v andragogice se u nás nerozvinul v náležitě šíří a exaktnosti. Zájemci o andragogický výzkum mnohdy nemají základní znalosti o jeho teorii a aplikovatelných metodách. Nevědí přesně, jak se andragogický výzkum má dělat, nevyznají se v jeho přístupech, metodách, pravidlech a zvyklostech.

Tato situace je způsobena tím, že česká andragogika – ačkoli se nyní dobře rozvíjí ve své teorii – nevypracovala dosud systematickou návodovou příručku o tom, co je vlastně andragogický výzkum a jak jej lze provádět vědeckými metodami. Zmírnit tento nedostatek bylo hlavním důvodem k vytvoření této knížky.

Charakter publikace

Tato publikace se řídí základním principem: **Nejprve je nutno poznat reálný terén, na nějž se má soustředit výzkum, a teprve potom je nutno vyhledávat vhodné výzkumné metody.** Proto se obsah knihy zaměřuje prioritně na to, která témata a okruhy problémů jsou relevantní pro andragogický výzkum andragogiky a k tomu ukazuje již provedené aplikace výzkumných metod, jejichž podrobný popis je k dispozici v některých metodologických příručkách (viz seznam v Rámci 18).

Z výše uvedeného účelu této publikace vyplývá i způsob jejího ztvárnění:

- ❑ Hlavním rysem publikace je **zaměřenost na praktické využití**, tj. v textu je propojena složka teoretická se složkou aplikační, tedy pro účely konkrétní realizace jednotlivých přístupů a metod.
- ❑ Text zdůrazňuje **exemplární princip**, tj. do výkladu jsou soustavně zařazovány příklady z konkrétních publikovaných prací, jež jsou u nás dostupné a z nichž čtenáři mohou pochopit možnosti použití jednotlivých metod, ale i jejich slabiny a nedokonalosti. Z toho důvodu jsou v knize začleněny i rámce, v nichž se konkrétní výzkumy objasňují podrobněji (viz Seznam rámců v závěru knihy).
- ❑ Text má charakter **didaktického prostředku**, tj. je psán tak, aby byl využitelný i k edukačním účelům pro ty, kdo o andragogickém výzkumu budou vyučovat a instruovat své studenty.

Hlavní zdroje publikace

Andragogický výzkum v českém prostředí nemá k dispozici systematickou monografii o vlastních přístupech a metodách. Proto andragogika musí využívat metodologii výzkumu z jiných věd, především pedagogiky, psychologie, sociologie i dalších oborů. Z toho důvodu jsou v této publikaci využity jako zdroje některé vynikající publikace o metodologii výzkumu českých a slovenských odborníků (viz o metodologických příručkách v kap. 3.1). Samozřejmě využíváme také poznatky ze zahraničních výzkumů, jež v textu popisujeme, a z naší starší příručky *Pedagogický výzkum – Uvedení do teorie a praxe* (Průcha, 1995).

V této knize jsou uvedeny četné příklady z publikovaných andragogických výzkumů. Slouží nejen k demonstraci aplikací různých výzkumných metod, ale také k upozornění na určité slabiny a nedostatky některých aplikací. I když soubor uváděných prací je dosti široký, nepokrývá samozřejmě veškerou produkci českého andragogického výzkumu. Část výzkumných prací zůstává nepublikována, zejména v podobě magisterských a doktorských dizertací, nebo se může objevovat v málo dostupných zdrojích.

Rukopis této knihy kriticky posoudili dva renomovaní odborníci, jednak prof. PhDr. Peter Gavora, CSc., (Fakulta humanitních studií UTB, Zlín), jednak doc. PhDr. Jaroslav Veteška, Ph.D., (Ústav andragogických studií, UJAK, Praha). Oba mi poskytli konstruktivní připomínky a návrhy, za něž jim velmi děkuji.

1. Andragogická edukační realita jako předmět výzkumu

1.1 Potřebnost výzkumu v andragogice

Hned na začátku této práce vysvětlím, co je jejím základním principem a posláním. Česká andragogika se v posledních letech úspěšně rozvíjí po stránce teoretické. Přibývají knihy i časopisecké studie o tom, co je andragogika jako vědecký obor, jaké je její poslání a úkoly atd. O rozmachu andragogiky svědčí i to, že se konstituovala jako studijní obor na několika českých vysokých školách a vyšších odborných školách (viz přehled studia andragogiky in Průcha a Veteška, 2014; Vacínová, 2011). Současně s tím, jak nabývá na stále větší důležitosti praktická realizace vzdělávání dospělých, objevují se různé dílčí metodiky pro zjišťování parametrů některých procesů probíhajících zejména v podnikovém vzdělávání, v řízení lidských zdrojů aj. Rozhodně nelze přehlížet, že v tomto směru je andragogika sycena spoustou odborné literatury, jak od českých či slovenských odborníků,¹ tak z četných překladů zahraničních publikací.

I když je tedy celkový obraz současné andragogiky u nás dosti potěšující, přece jen existuje kruciólní otázka: **Je daný stav dostačující k tomu, aby bylo možno uznávat českou andragogiku za vyspělou vědeckou disciplínu v pravém slova smyslu?**

Domníváme se, že česká andragogika jistě splňuje kritéria nutná k jejímu uznání za vědeckou disciplínu, avšak přece jen jedna důležitá složka je v ní rozvinuta slaběji, než se patří: Je to systematický a na aplikaci vědeckých přístupů a metod založený **andragogický výzkum**.

Možná s tímto konstatováním nebudou někteří odborníci úplně souhlasit. Mohou argumentovat tím, že u nás přece existují andragogické práce, které s nějakým výzkumem operují. Dokonce i některé diplomové práce či doktorské disertace s andragogickým zaměřením aplikují určité výzkumné metody. To je jistě pravda, ale porovnejme s andragogikou takové vědy, jako je pedagogika či psychologie, a bezpochyby zjistíme velké rozdíly. Pedagogika česká (a samozřejmě i zahraniční) disponuje dnes velmi rozsáhlým výzkumem, má vytvořenu i rozvinutou metodologii objasňování různých jevů, subjektů a procesů edukační reality prostřednictvím výzkumu, tato metodologie je podrobně popsána v několika stěžejních monografiích a v této

¹ Viz souhrnný přehled *Významné publikace české a slovenské andragogiky (1990–2013)*, in Průcha a Veteška (2014).

oblasti úspěšně funguje i samostatná vědecká společnost (*Česká asociace pedagogického výzkumu* působící již od roku 1992).

Tento nezbytný základ každé svébytné vědy česká andragogika dosud nemá v úplnosti vytvořen. To především znamená, že nemá intenzivně rozvíjený **systematický výzkum jako generátor konkrétních empirických poznatků o andragogické edukační realitě**, s nímž by mohla pracovat andragogická teorie a využívat jej andragogická praxe. Toto konstatování se opírá o srovnání s andragogikou v zahraničí, kde se tato věda konstituuje jako nejen teoretická, ale také výzkumná oblast vědy. Svědčí o tom například činnost ESREA (*European Society for Research on the Education of Adults*), jejího časopisu *RELA* (*European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*) vydávaného na univerzitě v Linköpingu (Švédsko) a další mezinárodní aktivity, výzkumná centra a výzkumné publikace andragogiky (viz podrobněji v kap. 4.2).

Než pokročíme v dalším výkladu, je nezbytné zde objasnit variabilitu pojmů vyskytujících se v mezinárodní (anglické) terminologii andragogiky – viz Rámec 1.

Rámec 1

Variabilita v české a mezinárodní andragogické terminologii

Ačkoliv si v české andragogice mnohdy stěžujeme na významovou rozrůzněnost či nepřesnost v relevantních termínech, v mezinárodní terminologii vztahující se k andragogickému výzkumu je situace také zčásti variabilní.

- ❑ Český termín „andragogický výzkum“, který zde používáme, má v mezinárodní (anglické) terminologii ekvivalenty *adult learning research*, *lifelong learning research* nebo *adult education research*, *continuing education research*, *further education research*, jak se to také objevuje v názvech zahraničních institucí, asociací a časopisů (viz kap. 4). S termínem *andragogy* se běžně v zahraničí nesetkáváme a termín *andragogical research* se nevyskytuje.
- ❑ Termíny *adult education* a *lifelong learning* se často používají jako synonyma, i když to nejsou významově shodné pojmy. Jednak proto, že pojem *adult education* se vztahuje skutečně jen na dospělé subjekty, a to obvykle od věku 18 let, někdy i na mladší nebo starší věkové skupiny. Naproti tomu pojem *lifelong learning* se týká učení lidí v každém věku, tedy od raného dětství až po vyšší seniorský věk.
- ❑ Přesto lze pozorovat, že v andragogice a andragogickém výzkumu v západních zemích dnes převládají termíny se složkou *learning*, například *lifelong learning*, kdežto v českém prostředí a také v bývalých socialistických zemích jsou častější termíny se složkou „vzdělávání“, kupříkladu „celoživotní vzdělávání“, polsky *kształcenie ustawiczne* apod. K vysvětlení této rozdílnosti se nabízí hypotéza o kulturních odlišnostech: V zemích

Západu je dominantní individualistická kultura (v pojetí interkulturní psychologie – srov. Průcha, 2007, 2011), s důrazem na jedince a jeho aktivity včetně učení. Naopak v zemích východní Evropy i jinde je (v různé míře) dominantní kolektivistická kultura, v níž není aktivita jedince tak zvýrazňována. Může to být i jeden z důvodů, proč nacházíme v české andragogice a andragogickém výzkumu slabší zastoupení psychologických aspektů učení u dospělých.

Zvláštní je, že čeští odborníci v oboru andragogika se celkem nepozastávají nad absencí rozvinutého empirického výzkumu ve své disciplíně. Jen výjimečně se tímto problémem zabývají někteří andragogové. Jeden z kritických pohledů vyjadřuje J. Veteška (2012a). Zamýšlí se nad stavem a proměnami české andragogiky jako vědecké disciplíny, popisuje její silné stránky a mezi slabými stránkami, respektive bariérami dalšího rozvoje uvádí na prvním místě (s. 53):

- ❑ nedostatečný základní a aplikovaný výzkum;
- ❑ panují určité nejasnosti ve vztahu ke specifickým výzkumným metodám pro oblast vzdělávání dospělých.

Také T. Vacínová (2011) konstatuje, že pokud má být andragogika skutečnou vědou, je nutno se zabývat také jejím stavem a vnitřní strukturou. K tomu účelu nastiňuje model „andragogického vědního pole“ (na základě klasifikace andragogických subdisciplín, produkce odborné literatury aj.). Uvádí jako slabá místa české andragogiky tyto problémy (s. 21):

- ❑ empirické výzkumy jsou málo rozvíjené, témata jsou převážně tradiční, marginální, účelová, výzkumy fragmentární, chybí experimenty;
- ❑ chybí strategie andragogického výzkumu v ČR a jeho harmonizace s dlouhodobým strategickým plánem rozvoje výzkumu v ČR;
- ❑ andragogický výzkum je nekoordinovaný, nemá stanoveny priority, nejsou dostatečně hierarchizované oblasti problémů;
- ❑ s tím souvisí také absence centrální evidence andragogických výzkumů.

V české andragogice se otázkou potřebnosti výzkumu důkladněji zabýval – také s odkazem na zahraniční situaci – M. Kopecký (2007). Konstatuje:

„Andragogika má ve srovnání s jinými sociálními vědami ztíženou situaci. Rozvinula se relativně velmi pozdě, a tak pro ni je těžké jasně vymezit vlastní prostor. Praxe vzdělávání dospělých po dlouhou dobu nepocitovala potřebnost vlastní vědy ani systematického vědeckého výzkumu.“ (s. 33)

S využitím poznatků z andragogického výzkumu v Dánsku nastiňuje Kopecký možná témata andragogického výzkumu a jejich metody.

Také významná slovenská odbornice, prof. V. Prusáková (2010), diskutuje téma potřeby andragogického výzkumu:

„Pro rozvoj vzdělávání dospělých je důležitý jak základní, tak i aplikovaný výzkum... Důležitá je i otázka charakteru výzkumu. Zatímco v předchozích letech byla orientace spíše na výzkum kvantitativní, v posledních letech se v oblasti vzdělávání dospělých prosazuje i výzkum kvalitativní.“ (s. 15)²

S vědomím uvedených skutečností a stanovisek některých andragogů jsem vytvářel tuto knihu. Chci jejím prostřednictvím pomoci vzbudit zájem o andragogický výzkum, přiblížit čtenářům využitelné přístupy a metody andragogického výzkumu, a to s poukázáním na dobré, již existující příklady andragogického výzkumu v České republice a v zahraničí. Stručně vyjádřeno: **Jde o posílení andragogiky jako vědy založené na empirických důkazech (research-based science), nikoli pouze na teoretických (jinak jistě nezbytných) popisech, modelech, úvahách apod.**

1.2 Pojem andragogický výzkum

Protože v této práci soustavně používáme termín „výzkum“, je nutno nejprve objasnit, co tento výraz označuje a jakou náplň má v andragogice. V českém jazykovém povědomí je výraz „výzkum“ všeobecně spojen s významy určitých činností: probát něco, zjistit něco, objasnit něco. Obdobně je tomu v jiných jazycích: Anglický výraz pro „výzkum“ je *research*, jenž je odvozen od slovesa *search* (znamená: hledat, pátrat, objevovat něco). Stejně významy má výraz výzkum v němčině (*Forschung*), v ruštině (*issledovanie*), v polštině (*badanie*) a podobně i v jiných jazycích.

V odborné terminologii má termín „výzkum“, respektive „vědecký výzkum“, přesně definovaný význam. Existuje rozsáhlý počet definic, které se pokoušejí pojem výzkum vymezit, obvykle ve vztahu k určité konkrétní vědě či oboru.

Například *Velký psychologický slovník* (Hartl, Hartlová, 2010) definuje vědecký výzkum (podle amerického psychologa F. N. Kerlingera) jako:

„systematické a kritické zkoumání hypotetických tvrzení o předpokládaných vztazích mezi jevy; jeho výsledkem je vytváření teorií, které umožňují jevy vysvětlovat a předvídat“ (s. 676).

Podrobněji charakterizuje pojem „výzkum“ slovenský pedagog P. Gavora (2010). Z množství existujících definic preferuje tuto:

„Výzkum je systematický způsob řešení problémů, kterým se rozšiřují hranice vědomostí lidstva. Výzkumem se potvrzují či vyvracejí dosavadní poznatky, anebo se získávají nové poznatky.“ (s. 13)

² Viz o metodologii kvantitativního výzkumu a kvalitativního výzkumu v kap. 3.2.

A jak je výzkum vymezován v andragogice? Popravdě řečeno, žádné vymezení andragogického výzkumu jsem v českých andragogických publikacích nenašel. Neuvádí jej ani Z. Palán (2002) ve své knize *Výkladový slovník – Lidské zdroje*. I když se tento autor k našemu pojetí blíží tím, že charakterizuje andragogiku jako „vědu empiricko-teoretickou“ (s. 17), samotný pojem andragogický výzkum není v této jinak výborné publikaci obsažen.

Stručná definice podle *Andragogického slovníku* (Průcha, Veteška, 2012, 2014) zní takto:

„Andragogický výzkum – činnost zaměřená na systematický popis, analýzu a objasňování jevů a procesů týkajících se celoživotního vzdělávání a vzdělávání dospělých.“ (s. 32)

Z těchto zmíněných a ještě mnoha dalších existujících definic je zřejmá snaha postihnout pojem výzkum jedinou, všeobsažnou formulací. To je jistě vhodné pro slovníkové či encyklopedické účely, avšak stručné definice nemohou obsáhnout daný pojem v jeho komplexnosti. Proto vymezíme pojem „andragogický výzkum“ nikoli pomocí stručné definice, nýbrž na základě relevantních charakteristik. V těchto charakteristikách je nutné používat některé další, specifické pojmy, které samozřejmě budou následně vysvětleny.

Charakteristiky pojmu „andragogický výzkum“³

- ❑ Andragogický výzkum je vědecká činnost, jejímž předmětem je **andragogická realita**.
- ❑ Andragogický výzkum má za účel systematicky identifikovat, popisovat, analyzovat a objasňovat různé varianty andragogické reality. Z toho vyplývá existence různých **druhů a funkcí** andragogického výzkumu.
- ❑ Andragogický výzkum je zaměřen na jevy a procesy andragogické reality, které mají kvalitativně odlišnou povahu. Z toho vyplývá existence **různých přístupů a metod** v andragogickém výzkumu.
- ❑ Andragogický výzkum je činnost, jež je **organizována a institucionalizována**. Realizuje se tedy v rámci určitých vědeckých a výzkumných institucí (organizovaných výzkumných týmů, ústavů, vědeckých společností, informačních toků, publikačních médií aj.).
- ❑ Andragogický výzkum je činnost, která je svou podstatou **praktická**, tj. vychází z lidské praxe, jejími potřebami je vyvolávána, a působí na ni svými výsledky a efekty.

³ V této části a v následující 2. kapitole používáme terminologii z **teorie edukační reality** rozpracované komplexně v monografii *Moderní pedagogika* (Průcha, 1997–2013) a v dalších pracích autora.

- ❑ Andragogický výzkum – jako každá systematická činnost – je založen na určitých teoriích. Andragogický výzkum má tedy svou **složku teoretickou** a **složku praktickou**, které se vzájemně prolínají.
- ❑ Andragogický výzkum má svou **etiku**, tj. soubor morálních hodnot, norem, pravidel a zvyklostí, jimiž se řídí profesionální činnost těch, kdo andragogický výzkum provádějí.

1.3 Předmět andragogického výzkumu

Stěžejním problémem jakéhokoliv vědeckého výzkumu je vyjasnění otázky, co je předmětem daného výzkumu. V případě andragogického výzkumu nenacházíme v českém kontextu uspokojivou odpověď – pokud pomíneme triviální konstatování, že předmětem tohoto výzkumu je prostě vzdělávání dospělých, eventuálně celoživotní vzdělávání. Otázka předmětu výzkumu není podrobně řešena, považuje se zřejmě za málo důležitou.

M. Kopecký (2007) se pokusil vymezit předmět andragogického výzkumu, opíraje se o dánské odborníka H. S. Olesena, jakožto následující čtyři hlavní témata výzkumu:

1. **Učící se subjekt**, schopnost učit se a provázanost učení s vytvářením osobnosti. Za vhodnou metodu se zde považuje výzkum životní historie (*life history and biography*). V souvislosti s tím také zkoumání „nerovnoměrné distribuce schopnosti učit se“ a „příležitosti k učení“ jako činitelů tvorby sociálních nerovností.
2. **Místa, v nichž se vzdělávání a učení odehrávají**. Jsou tím myšleny sociální instituce, tj. pracovní organizace, školy, sféra občanského života (občanské vzdělávání).
3. **Obsahy učení**, tj. zkoumání toho, jaké znalosti si dospělí osvojují, relevantnost obsahů učení aj., jak se projevují ve studijních programech a kurzech pro dospělé.
4. **Kritický rozbor** politických a ideologických koncepcí o celoživotním učení a společnosti znalostí.

K andragogickému výzkumu se hlásí andragogové v Dánsku (Alheit et al., 2004; Milana, Larson, 2011, a další). Týmy na univerzitách v Roskilde a v Århusu se zaměřují na zkoumání celoživotního učení a vzdělávání dospělých, a to s aplikací metody životní historie (*life history*), kdy se z analýzy vyprávění poskytovaných dospělými jedinci vyvozují poznatky o různých životních a vzdělávacích drahách, o jednotlivých faktorech ovlivňujících vzdělávání lidí apod. Tito výzkumníci publikují zejména v elektronickém časopise *RELA (European Journal for Research on the Education and Learning of Adults)*. Biografická metoda životní historie jako metoda kvalitativního výzkumu dospělých je kromě Dánska rozvíjena i v jiných zemích, například ve Švédsku a v Německu, jak o tom svědčí různé publikace, zejména sborník *Using Biography and Life History Methods in Adult Education and Learning Research* (West et al., 2007). (Viz o této metodě v kap. 3.4.)

Jisté je nutno považovat tyto přístupy k vymezení témat či priorit andragogického výzkumu za užitečné. Jsou však dostačující? Může aplikace biografické metody a kvalitativní metodologie saturovat andragogický výzkum? Má se vůbec andragogický výzkum zaměřovat pouze či hlavně na učení dospělých?

To jsou otázky, které vyvstávají jako zásadní, když uvažujeme o předmětu andragogického výzkumu. Naše stanovisko zní takto: S ohledem na komplexnost a variabilitu všeho toho, kde a jak se uskutečňuje učení a vzdělávání dospělých, které jevy, situace, procesy, subjekty aj. zahrnuje, je nutno chápat předmět andragogického výzkumu mnohem širěji.

Východiskem k tomu může být koncepce **andragogické reality**, kterou nyní objasníme. Předtím si ale všimneme názoru blízkého k naší koncepci (viz Rámec 2).

Rámec 2

Interdisciplinární obsah výzkumu učení

Dánský odborník Henning S. Olesen (Graduate School of Lifelong Learning, Roskilde University) ve studii zabývající se zkoumáním celoživotního učení (Olesen, 2004) uvažuje o tom, že realita procesů učení je velmi široká a mnohostranná. Z toho důvodu je podle autora nutné, aby učení bylo objasňováno pomocí různých disciplín a teorií a tomu by měla být uzpůsobena také odborná příprava výzkumníků celoživotního učení. Jde o tyto zdroje: teorie organizace, teorie managementu, informatika, průmyslová sociologie a psychologie práce, etnografie, lingvistika, kognitivní věda, politologie, teorie systémů. K tomu dále přistupuje pedagogika, pedagogická psychologie, pedagogická sociologie, filozofie vzdělávání, školský management, didaktika aj.

Nelze očekávat, že by některá z těchto teorií sama o sobě mohla poskytnout validní rámec pro výzkum celoživotního učení. Nikoliv, je nutná spolupráce všech.

Toto pojetí je jistě přínosné – andragogika a andragogický výzkum jsou nepochybně multidisciplinární oblasti, což vyplývá z povahy jejich předmětu. Ovšem aby se andragogický výzkum nezmítal v chaosu tak velkého počtu teorií, je nutno vycházet z nějaké realistické, uchopitelné představy o komplexu andragogické reality, jak nyní vysvětlíme.

1.4 Andragogická realita a andragogické edukační procesy

Ústřední pojem pro vědecký andragogický výzkum je „andragogická realita“. Tento pojem je dosud málo běžný, v andragogické teorii jej použil například M. Beneš (2008). Pojem je analo-

gický k pojmu „edukační realita“, který je již poměrně běžný a podrobně objasněný v moderní pedagogice (stov. pozn. 3).

Má-li se popsat, co je andragogická realita jakožto předmět výzkumu, je nutno vycházet z nějakého pojetí andragogiky jako vědního oboru. V odborné literatuře nalezneme velký počet definic andragogiky, z nichž jsou příznačné tyto:

- Podle některých odborníků se chápe andragogika jednoduše jako „pedagogika dospělých“, věda o výchově a vzdělávání dospělých – například Hartl, Hartlová (2010).
- V širším pojetí založeném na sociologii se vymezuje tzv. integrální andragogika jako „teorie a praxe vedení dospělých v širokém smyslu a ve všech hlavních sociálních sférách (vzdělávání dospělých, rozvoj lidských zdrojů, sociální andragogika a sociální práce, kulturní práce) ... Objektem andragogiky je dospělý člověk v celém průběhu své životní dráhy.“ (Špatenková, 2009, s. 38–39)
- Za adekvátnější považujeme pojetí andragogiky, které zastává Beneš (2001, 2008 a další práce). Podle tohoto autora andragogika je:
 - vědní obor v systému věd o výchově a vyučování zaměřený na veškeré aspekty vzdělávání a učení se dospělých;
 - studijní obor v programu pedagogických věd sloužící přípravě budoucích odborníků v oblasti vzdělávání dospělých;
 - odpovídající oblast společenské činnosti, ve které se realizuje vzdělávání a intencionální (záměrné) učení se dospělých, čili andragogická praxe.

Beneš (2008) dále konstatuje, že andragogika vždy preferovala pojem „vzdělávání“, ale v posledních letech se stává hlavním andragogickým pojmem fenomén „učení se dospělých“, a to ve všech jeho souvislostech. Tudíž andragogika se zabývá učením se dospělých ve čtyřech rovinách (s. 35–36):

- **Z hlediska makrosociálního** se andragogika zaměřuje na sociální, ekonomické, kulturní, politické a technologické změny ovlivňující vzdělávání a učení se dospělých. Jde o takové otázky jako ekonomické a společenské funkce vzdělávání dospělých, vývoj kvalifikační struktury, vzdělávání dospělých jako intervenční mechanismus při řešení společenských krizí, například nezaměstnanosti nebo migrace.
- **Institucionální a organizační zázemí** vzdělávání dospělých. Kupříkladu možnosti realizace andragogických cílů v různých organizacích, přístupnost privátního, veřejného a komerčního vzdělávání dospělých.
- **Z hlediska didaktiky** se andragogika zabývá analýzou procesů organizovaného učení, vztahem skupinového a individuálního, intencionálního a zkušenostního učení aj.
- **Z hlediska individua** jde například o možnost plánovat vlastní vzdělávací cestu, vztah k životním problémům atd.

Podle Beneše je tím charakterizován předmět andragogických teorií a výzkumu (o něm však přímo nepojednává). „Zaměření andragogických teorií je ovlivněno **andragogickou realitou**, andragogickými záměry a potřebami“ (s. 36 – tučně J. P.). Pojem andragogická realita ale blíže nevysvětluje.

V souladu s tímto pojetím je naše koncepce (Průcha, 1997–2013), podle níž můžeme nyní vymezit, co je **andragogická realita** jakožto předmět andragogického výzkumu:

Andragogickou realitu nutno chápat jako všechna ta prostředí a situace, v nichž jsou začleněny dospělí subjekty do nějakých procesů edukace (učení a vzdělávání) a v nichž se používají nějaké edukační konstrukty a vznikají nějaké vzdělávací výsledky a efekty.

Takovýchto prostředí a situací existuje ve společnosti obrovské množství. Uvedeme zde konkrétní příklady situací andragogické reality:

- ❑ Dospělý jedinec studující vyšší odbornou / vysokou školu nebo nějaký postgraduální program.
- ❑ Automechanik zacvičující se v podnikovém školicím středisku na servis nového modelu automobilu.
- ❑ Žena na mateřské dovolené zúčastňující se kurzu počítačové gramotnosti.
- ❑ Senior absolvující zájmové studium na univerzitě třetího věku.
- ❑ Sběratel známek docházející do klubu filatelistů na porady s jinými sběrateli.
- ❑ Náruživý divák televize sledující pořady o tajemstvích mořských hlubin.
- ❑ Profesionální sportovec trénující podle pokynů svého trenéra.
- ❑ Milenecký pár učící se ze vzájemného sdělování intimních prožitků.

Tyto situace jsou pouze jednotlivé příklady nespočetné variety situací vytvářejících andragogickou realitu. Každý dospělý člověk se ocitá v nejrůznějších životních prostředích, situacích a rolích, ve vztazích vznikajících v malých sociálních skupinách (např. rodina, domácnost, parta přátel) i ve velkých skupinách (např. kolektiv zaměstnanců podniku, studenti určité školy apod.). Tyto situace nejsou dosud v andragogice v úplnosti popsány, ale existují pokusy psychologů identifikovat typy životních situací. Například Hlavsa, Langová, Všetěčka (1987) vypracovali typologii životních situací a dospěli k poznatku, že existuje zhruba pět set základních typů životních situací.

Co vytváří andragogickou edukační realitu?

Ve většině životních situací dospělého člověka se vyskytují různé edukační procesy, které reprezentují konkrétní případy andragogické reality, a tedy mohou být předmětem zájmu andragogického výzkumu.

Edukační procesy v andragogickém pohledu jsou všechny takové činnosti, v nichž dochází k nějakému učení (vzdělávání) na straně dospělého subjektu, jemuž jsou jiným subjektem přímo nebo zprostředkovaně (např. počítačovým programem), záměrně i nezáměrně prezentovány nějaké informace.

Mohou to být informace rozmanitého typu a obsahu: verbální i neverbální, didakticky ztvárněné i spontánní, různé pohybové činnosti, zkušenosti, hodnoty, postoje, předsudky. Jak je vysvětleno níže, člověk se neustále učí, včetně situací, kdy si toho ani není vědom (při neformálním učení – viz kap. 2.2).⁴

V andragogických edukačních procesech jsou začleněny různé **subjekty**:

- ❑ Na jedné straně jsou to **učící se dospělí**, kteří jsou velmi diferencováni podle svého věku, pohlaví, úrovně dosaženého vzdělání, profese, sociálního statusu, ekonomického postavení, lokality bydliště, rodinného stavu aj.
- ❑ Na druhé straně jsou to subjekty, které realizují vzdělávání učících se subjektů. Můžeme je souhrnně nazvat **edukátoři**. Jsou to učitelé různých druhů a stupňů škol, lektori, školitelé, instruktoři, trenéři, koučové, mentoři, tutoři, dále kariéroví poradci, školní a podnikoví psychologové, manažeři vzdělávání aj.

Je jasné, že již tato složka andragogické reality, která je variabilní co do typů subjektů (učících se dospělých a vzdělávajících dospělých), představuje širokou oblast a velký problém pro andragogický výzkum. Vlastně není tato oblast ani v úplnosti popsána v andragogické teorii, natož aby byla podrobována systematickému zkoumání. Tím ale charakteristika andragogické reality nekončí.

Andragogické edukační procesy probíhají v různých **edukačních prostředích**:

- ❑ v prostředí rodiny či domácí intimity, například když se učí samotný jedinec na nějakou zkoušku ze skript nebo z počítačové prezentace nějakého učiva;
- ❑ v prostředí firemního vzdělávacího zařízení, s lektorem a dalšími vzdělávajícími se jedinci;
- ❑ v čekárně zdravotnického zařízení, kde dospělí pacienti čtou osvětové materiály o optimální skladbě zdravé výživy.

Jednotlivé typy edukačních prostředí mají vždy specifické parametry, kupříkladu prostorové, ergonomické, komunikační aj. a také specifické psychosociální klima (podrobněji Průcha,

⁴ V této knize používáme termín „andragogické edukační procesy“ ve významu „edukace“ / „učení dospělých“, tj. k odlišení od všech ostatních edukačních procesů zahrnujících i jiné než dospělé subjekty.

1997–2013), které spoluurčují formu, průběh a výsledky edukačních procesů. To je tudíž další okruh problémů andragogické reality pro andragogický výzkum.

V andragogických edukačních procesech se obvykle vyskytují nějaké **edukační konstrukty**. Edukační konstrukty z andragogického pohledu jsou všechny teorie, modely, plány, scénáře, předpisy, návody, které byly záměrně vytvořeny pro účely edukace dospělých a uplatňují se v edukačních procesech. Například příbalové letáky s instrukcemi k užívání léků pro seniory či kuchařské knihy s předpisy o přípravě pokrmů apod. K edukačním konstruktům patří dále výukové počítačové programy, tištěné učební texty, testy pro hodnocení vzdělávacích výsledků, certifikáty a vysvědčení, diplomy, výuční listy, údaje o efektivnosti vzdělávacích akcí atd. Také samotné výsledky andragogického výzkumu jsou konstruktem, který může dále působit v andragogických edukačních procesech (např. může ovlivňovat obsah přípravy odborných andragogů apod.).

Jak je patrné z tohoto stručného výkladu, andragogická realita je v současné společnosti:

- ❑ **velmi mnohostranná** (co do rozmanitosti andragogických subjektů);
- ❑ **velmi frekventovaná** (co do častosti a opakovatelnosti edukačních procesů u dospělých);
- ❑ **velmi diferencovaná** (co do typů prostředí, v nichž se andragogické edukační procesy vyskytují).

Tato rozmanitost způsobuje potíže při projektování andragogických výzkumů a interpretaci jejich výsledků. Aby bylo možno se v této značně variabilitě andragogických jevů a procesů správně orientovat, musíme se ještě vrátit k učícímu se subjektu⁵ a vysvětlit základní typy učení a vzdělávání.

1.5 Základní typy učení a vzdělávání dospělých

Dnes jsou v andragogické a pedagogické teorii, stejně jako v dokumentech vzdělávací politiky ČR i jiných zemí a EU rozlišovány tři druhy učení a vzdělávání: učení ve formálním vzdělávání; učení v neformálním vzdělávání; informální učení (vzdělávání). Lze je stručně charakterizovat takto:

⁵ Čeština nemá přímý ekvivalent anglického termínu *learner* (tj. jakýkoliv jedinec, žák, student, dospělý), resp. *adult learner* (dospělý, který se učí). V této práci používám termíny „učící se subjekt“ (v obecném významu, bez ohledu na věk jedince), resp. „učící se dospělý“.